

*Hakikat, fikirlerin çarpişmasından çıkar.
(Az eszmecseréből születik a világosság)
Török közmondás*

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉS A TÖRÖK NYELV

Körösi Csoma Sándor sok nyugati és keleti nyelvet tanult az évek során. Ismeretes, hogy az első keleti nyelv, mely iránt érdeklődött, a török volt. Nem véletlenül. Valószínűleg már gyerekkorában hallott róla, hiszen a XVIII. század utolsó évtizedében még mindig nagy fenyegetést jelentett az oszmán hatalom. Látszólag lemondott agressziós politikájáról és hódító szándékairól, de ha hadseregének az ütőereje kisebb is lett, mint azelőtt, azért hatalmas ütést tudott még néha mérni ellenségeire.

Körös egész közel volt a határhoz, melyet akkor a Kárpátok hegyláncá képezett, és mindenki tudta, hogy a hegylánc nem gördít komoly akadályt a betörő haderők útjába. Sem a passarowitzi (1718), sem a Küçük Kainardcai (1774), sem a Svištovi (1791) békeszerződés nem tudta elhárítani egy váratlan szembefordulás lehetőségét. A székelyek tisztában voltak a félelmetes eshetőséggel, mivel a német-római szent birodalom legtávolibb előőrsén álltak, a hitetlenekkel közvetlen érintkezésben. Ezért is életre szóló katonai szolgálatot teljesítettek a határőrségben és állandó készenlétben kellett lenniük. Csoma Sándor édesapja, mint minden katonakorban levő férfi, határőr volt. Ilyen körülmények között el lehet képzelni, hogy a fiatal fiú előtt sokszor szó volt a fenyegető török szomszédságról, és hogy a múltbeli török betörésekről néha beszéltek, melyek általában fosztogatással és tömegmészárlással jártak együtt. A székelyföld lakói a töröktől való félelemben éltek, de – különös módon – egyúttal valami rejtélyes vonzalmat is éreztek iránta, talán azért, mert Törökországban II. Rákóczi Ferenc, első fia József, és sok magyar bujdosó, mint a zágoni Mikes Kelemen, ott alusszák örök álmukat. Ez elég volt ahhoz, hogy öntudatlanul is Körösi Csoma Sándor figyelmét felkeltse a török nyelv és, hogy azt a vágyat ébressze benne, hogy egyszer, ha úgy adódik, megismerkedjen vele.

NAGYENYED

Csoma Sándor első találkozása a török művelődéssel, vagyis egy török nyelvű könyvvel, Nagyenyeden történt a XIX. század első éveiben. Tizennyolc éves lehetett akkor, a rhetorica vagy a poetica osztályban diákoskodott (1). A kollégium könyvtárosának segített. Fő feladata a könyvek elrendezése, és a két szobában elhelyezkedett szekrényekbe való rendberakása volt. A könyveket nyelv- és tárgykör szerint osztályozták. Ez nem kis munkát igényelt, mert a könyvtár állománya már

több mint 5000 kötetből állt az 1752-ben felállított katalógus szerint, és ötven évvel később túlhaladta a hétezret. 1816-ban, Kazinczy Ferenc látogatásakor, állítólag "nyolcezer kötetből állott". Néhány görög, arab, kínai mű mellett egy török könyv is volt. Erről a könyvről nem tudunk semmi mást, mint hogy egy magyar utazó hozta Erdélybe, miután 1704 március 13-án a labanc hadsereg a várost és a kollégiumot felégette. 1776-ban, amikor Schmidt P. tervei szerint a híres iskolát újjáépítették, a ritka kézirat bekerült a könyvtárba. Ott találta Csoma Sándor tanulóévei alatt. Nincs kizárva, hogy Rozsnyai Dávid ajándéka lehetett. Az is lehet, hogy hagyatékából eredt, hisz az 1641-ben Marosvásárhelyen született Rozsnyai nemcsak székely, hanem kálvinista is volt, és vagy életében, vagy végrendelete alapján felajánlotta a kálvinista egyháznak, illetve ennek a legnevezetesebb intézménynek, tisztelete jeléül. Rozsnyai alighanem az első magyar turkológus. Huszonnégy éves korában Isztambulba ment, és úgy elsajátította a török nyelvet, hogy aztán tolmácsként működött az erdélyi fejedelem kancelláriájában. Többször elkísérte a magyar követségeket a Portára vagy a török hadsereg táborába. Később, a szabadságharc idején, Rákóczi Ferenc szolgálatába állt mint tolmács és mint tanácsadó. 1718-ban Fogarason bekövetkezett halála után könyveit szétszórták. Lehetséges, hogy akkor az egyik török kézírata valamely rejtélyes kerülő úton eljutott a nagyenyedi kollégium könyvtárába.

Miféle mű lehetett? Csak annyit lehet állítani, hogy nem egy koránról volt szó. Csoma Sándor megpróbálta-e olvasni, illetve felhasználta-e arra, hogy az arab ábécével megismerkedjen? Mivel Nagyenyeden Erpenius arab nyelvtana is megvolt, majdnem bizonyos, hogy a nagy nyelvérzékelő székely diák ezzel a könyvvel kezdte kibetűzni a török nyelv arab írását. Tudniillik az arab betűk egyáltalán nem alkalmasak a török nyelv meghatározó-rendszerének átírására, mivel az arab ábécé csak a mássalhangzókat írja le. Ami a mássalhangzókat illeti, ezek sem nagyon alkalmasak, amennyiben sok arab hang nem ejthető ki a törökben (például $\text{č}, \text{č}^{\text{h}}, \text{č}^{\text{h}}^{\text{h}}$ és főképpen $\text{č}^{\text{h}}^{\text{h}}$), holott több török hang nem is létezik az arabban (például, a mai török ábécé szerint: c, e, i, ö, p, v, ü, y). Nem könnyű az arab írást megtanulni, nem megy olyan egyszerűen, mint a göröggel vagy a cirillrel, mert a török fonetikája erősen eltér a szemita nyelvekétől.

Mindenestre csak sejthetjük, hogy Körösi Csoma Sándor talán már Nagyenyeden hozzáfekedett a török betűzéséhez, de nem a nyelv grammatikai tanulásához. Egy bizonyos azonban, hogy ez az első lépés a keleti nyelvek területére fokozhatta érdeklődését az ázsiai világ iránt.

GÖTTINGEN

Körösi Csoma Sándor 1816 áprilisától 1818 júliusáig, tehát huszonhét hónapon keresztül, Göttingenben időzött. Akkor kezdett komolyan keleti nyelvekkel foglalkozni, legalább elméletileg mert nem valószínű, hogy ezeket tudta gyakorolni.

Nincsen tudomásunk arról, hogy török beszélgetési órákat tudott volna venni, és kitől? Később, Bécsbe visszatérve, bevallotta Újfalvy Sándor barátjának, hogy ottléte alatt „főleg az arab és török nyelvet” tanulta, mert ezek tervének „fő tényezői” (2).

Őszintén mondván, ezek a szavak nem világosak, amennyiben úgy tudjuk, hogy Felső-Ázsiába szándékozott utazni, ahol sem az arab sem az oszmán-török nem kell, hanem a mongol vagy a kínai, esetleg a keleti türk, de mindenesetre nem a nyugati török.

Tulajdonképpen mit tudott tanulni Göttingenben? Ami az arabot illeti, nincs kétség, az egyetemen két tanár tanította az un. „koráni” vagyis irodalmi arabot: Johann-Gottfried Eichhorn és Thomas-Christian Tychsen. Csak az a baj, hogy ez a koráni nyelv annyira más, mint a különböző beszélt dialektusok, hogy ezzel az ember nem tudja megértetni magát a néppel. Ami a törököt illeti, nagy zavarban vagyunk. A tanárok és a privát-docensek között egyik sem ismerte ezt a nyelvet. Göttingenben senki sem tanította. Azok a magyar diákok, akik írásaikban elmondták, milyen előadásokat hallgattak a híres német egyetemen, mint például Szilveszter György, Székely Miklós, Kanyaró Mihály, nem utalnak török leckékre. Ezért nem tudjuk, ki lehetett Csoma Sándor török tanára, illetve volt-e egyáltalán valaki, akitől törökül tanulhatott. Arról sem értesülünk, milyen nyelvkönyveket használt. A könyvtártól kölcsönzött művek között nincs egy török nyelvű sem, noha minden bizonnyal ott néhány található volt. Eichhorn és Tychsen kizárólag csak héberül és arabul tudtak. Egyikük sem foglakozott a törökkel. Mégis csak kellett, hogy rendelkezésre álljon egy nyelvtan, egy szójegyzék, ha nem is egy valódi szótár, egy-két irodalmi mű, egy szemelvényes olvasókönyv a mindennapi gyakorlatra, hiszen gyakorlókönyv nélkül mit tudott tanulni, akkor is, ha már Nagyenyeden az elemi ismereteket esetleg megszerezte magánszorgalomból? És mennyi időt szánt a törökre a teológiai tudományok mellett a a francián, az arabon, a héberen, az angolon, a németen és még több nyelven kívül? Nem komoly tanulás ez, hanem csak csipegetés, ide-oda könnyelmű csapongás.

Magyar turkológia pedig létezett a kuruc idők óta, ámbar még nem hozott nevezetes eredményeket. 1817-ben megjelent Kőrösi Uri János (1724–1796) életrajza a „*Tudományos gyűjtemény*” tizedik számában, de Uri, ha jól is tudott törökül, szótárt, tankönyvet nem írt. Reviczky Károly (1737–1793) folyékonyan beszélt törökül, de úgy mint Rozsnyai Dávid és Uri János, könyvet, nyelvtant, szótárt nem készített. Egyetlenegy török könyvet fordított le, egyébként nem magyarra, hanem franciára. Ez a „*Traité de tactique ou méthode artificielle pour l'ordonnance des troupes*” című hadászati munka 1769-ben Bécsben jelent meg. Csekély hasznú lett volna Kőrösi Csoma Sándornak. Magyar kortársa, Gévai Antal (1796–1845) csak Csoma élete utolsó éveiben fogja írni turkológiai műveit. Tehát magyar forrásokból nem tudta török tudását meríteni. Más európai turkológus sem volt segítségére. A. I.

Silvestre de Sacy (1758–1838), a híres francia arabista, nem írt a török nyelvről. Pierre-Amédée Jaubert (1779–1847), a francia turkológia alapítója, még nem írta meg az alapfontosságú könyveit, amikor Kőrösi Csoma Göttingenben volt. Az „*Elements de grammaire turque*” című főmunkáját 1833-ban adták ki, öt évvel a magyar Ógyallai Besse János „*Abrégé de la grammaire turque*” című francia nyelvű török nyelvtana előtt. Abban az időben az európai turkológia mestere az osztrák Joseph Hammer, a későbbi báró von Hammer-Purgstall (1774–1856) volt, a „*Fundgruben des Orients*” szerkesztője. Ellenben Csoma göttingeni tartózkodásakor még nem adta ki főműveit. Mollah Abdul Baki török költő német fordítása, például, 1825-ben jelenik meg. Különben Hammer nyelvtant, szótárt nem szerkesztett, inkább történetész volt.

Szóval az, amit Csoma szerzett a göttingeni években, minden valószínűség szerint, némiképpen magánúton tanulta, saját erejéből és kevés könyv segítségével. De semmi esetre sem lehet azt állítani, hogy elsajátította a törököt a német egyetemen.

Legfeljebb, mikor elindult Keletre, 1819 novemberében valamicskét konyított a klasszikus török nyelvhez.

BUKAREST

Nem csoda tehát, ha 1819. november 23-án, amikor a nagyenyedi polgármesteri hivatal a határátlépő igazolványát kiállította, a hat nyelv között, amit rajta feltüntetett, nem szerepel a török. Ez magyarázza, hogy miután Bukarestbe megérkezett, mindjárt a módját kereste annak, hogy ezt a nyelvet komolyan kezdje tanulni.

Nehezen értjük, mi volt az elképzelése. Miért kellett az oláh fővárosban törökül tanulnia? Oláhország, igaz, még az oszmán birodalmon belül volt, de széles autonómiát élvezett. Török lakosság alig volt, csak néhány stratégiai fontos helyőrségen lehetett török katonasággal találkozni. A nép románul beszélt és az arisztokrácia, a hoszpodártól a kisebb bojárig, görög eredetű volt. A művelt társadalmi réteg görögül és franciául beszélt, esetleg románul, csak ritkán törökül. A görög volt az irodalom és az előkelő társaság nyelve. A román történelem az úgynevezett fanarióta korszakát élte.

Az angol–indiai hatósághoz 1825 január 28-án intézett jelentésében, Kőrösi Csoma elmondja, hogy „*My intention in going to Bucharest was, after some acquaintance with the Turkish language, to proceed to Constantinople*” (3). De mivel nem akadt lehetősége arra, hogy török tanulmányait folytassa, tovább indult dél felé. Bukarest egy hosszú állomás lehetett volna az útján, ha a városban török tanár bukkant volna fel, hiszen tisztában volt a nyelv fontosságával jövődő kutatásait illetően. Amennyiben azt hitte, hogy a magyarok a hunoktól származnak, amennyiben sejtette, hogy a hunok türk törzsekből álltak, feltétlenül szükségesnek tartotta a török nyelv elsajátítását. Csak arra nem figyelt, hogy az az irodalmi

nyelvezet, amit Göttingenben kezdett tanulni, egy bizonyos fokig mesterkelt, sőt mesterséges nyelv, tele arab, perzsa szavakkal és kifejezésekkel. Eddig nem volt alkalma felmérni mennyire nagy távolság volt a török írók és a nép nyelve között, olyan nagy, mintha két külön idióma lett volna. Ez azt jelentette, hogy ha már valamit tanult az irodalmiból, képtelen lesz a köznéppel érintkezni. Akkor észrevette, hogy a mindennapi egyszerű élő nyelvre kell elsősorban figyelmét fordítani. Ellenben nem könnyű ezt elérni beszélgetési órák nélkül, pláne azért, mert abban az időben a török könyvek, amelyekből tanulni lehetett volna, csak a klasszikus nyelvet ismerték. Minden esetre, ha hozzákezdett a beszélt nyelv tanulásához, vigyáznia kellett a több eltérő dialektusra. A Balkán félszigeten a rumeliai, Ázsiában az anatóliai, Konstantinápolyban pedig az isztambuli dialektus uralkodott, hiszen a XIX. század elején a török szóbeliség nem volt még egynemű. Ezért nem szabad összehasonlítani az akkori helyzetet a maival. Ha ma a török nyelvet mindenütt egyformán tanítják Törökország területén, ez Mustafa Kemal drákói reformjainak és az új ábécé bevezetésének köszönhető. A római betűk kötelező használata 1928 november elseje óta valóságos forradalmat idézett elő a török-ajkúaknál. Csak ilyen, teljesen új körülmények között tudtak a dialektusok és a számtalan tájszólás visszafejlődni a modern egyöntetű és egyszerűsített nyelv javára.

ISZTAMBUL

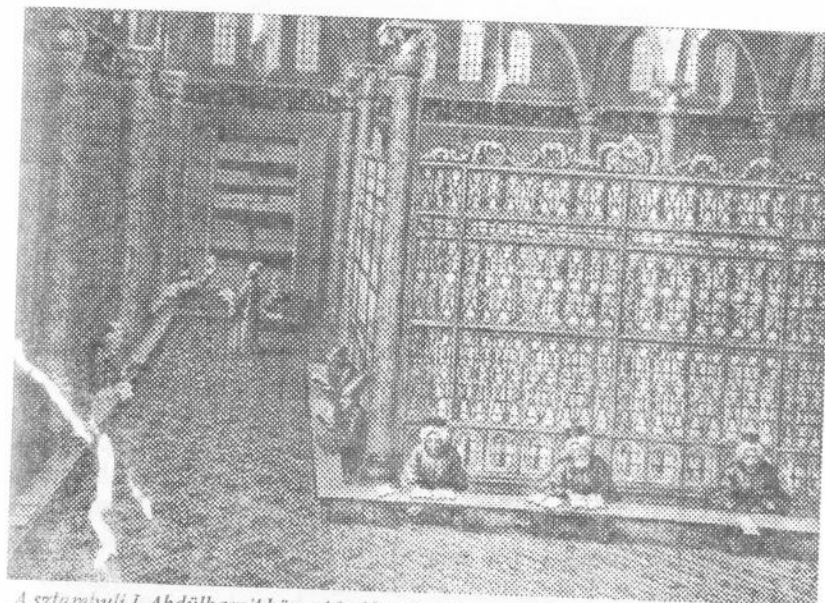
Miért Isztambulról beszélni, ha úgyis tudjuk, hogy Kőrösi Csoma Sándornak nem sikerült az oszmán fővárosba bejutni egy akkor dúló pestisjárvány következtében? Azért, mert érdemes megtárgyalni, mit akart tulajdonképpen ott csinálni. Ha nem jött volna közbe ez a váratlan és bosszantó esemény, Konstantinápoly lett volna keleti utazásának az első nagy állomása. Ott szeretett volna hosszú ideig tartózkodni három oknál fogva:

— elsősorban azért, hogy a beszélt török nyelvvel, legalább az isztambuli kevert dialektussal, közelebbről megismerkedjen.

— másodsorban, mert feltétlenül fel akarta keresni a város fő könyvtárait abban a reményben, hogy az ott őrzött arab és török könyveket át tudja tanulmányozni és talán új, a magyarok őseire vonatkozó érdekes adatokra rábukkanni.

— harmadsorban, mert titkos szándéka volt innét hajóval a Fekete-tengeren át a kaukázusi vidékig menni, hátha ezzel a rövidített útvonallal el tudna jutni Közép-Ázsiába, a hegységen és a Kaspi-tengeren túl.

Ami az első pontot illeti, nem fér kétség, hogy Gyulai Lajos naplója szerint *“Kőrösi... a törököt Konstantinápolyban akarja esztendő alatt megtanulni”* (4), ami mellékesen legyen mondva azt bizonyítja, hogy az utazó barátai tájékozva voltak arról, hogy szándékozott időzni a nagy városban, és ott tanárt szerezni a török nyelv elsajátítása végett. Mit kell gondolni Gyulai állításáról, mely szerint

A szisztambuli I. Abdülhamit könyvtár. Moreau-le-jeune metszete a *“Tableau general de l'empire ottoman”* című könyvből (Párizs, 1788)

Kőrösi Csoma Sándor *“esztendő alatt”* meg tudta volna ezt a keleti nyelvet tanulni? Ha az irodalmi nyelvről van szó, ez az időtartam bizonyosan túl rövid. Viszont, ha a beszélt helyi dialektusról van szó, egy év elég lehetett, mert Kőrösi Csoma kimondottan nagy nyelvérzékkel rendelkezett. Figyelembe kell venni, hogy sok szempontból a török hasonlít a magyarhoz. A két nyelvnek több közös sajátossága van, mint például: nincs mássalhangzó-torlódás a szavak kezdetén, nincs grammatikai nem, a magánhangzók hangrend szerint illeszkednek, csak névutók léteznek, a határozó mindig a meghatározott szó előtt áll, és főként a ragozás az egyetlen alaktani mód, vagyis a török, mint a magyar, agglutináló nyelv. Kétségtelen, hogy a szerkezeti hasonlóság a két idióma között — még ha az nem is rokonság — különösen megkönnyíti a tanulást, nem is véve számításba, hogy a magyar szóképzés kilenc százaléka török eredetű. Ha nem emlékezünk még arra, hogy temesvári tartózkodása alatt már hét hónap után azt írta Csorja Ferenc barátjának, hogy *“négy is elég lett volna”* a szerb (5) elsajátítására, elhihetjük, hogy egy éven belül szinte folyékonyan beszélgetésbe tudott volna bocsátkozni a törökökkel.

Ami a második pontot illeti, közismert, hogy Eichhorn sugalmazására Kőrösi Csoma Sándor szeretett volna Konstantinápolyban arab útleírásokat és földrajzi vagy történelmi könyveket olvasni, melyekben esetleg az ómagyarokról lett volna szó. Ez lehetett a fő rugó, amiért elhatározta, hogy az arab nyelvet igyekszik tanulni

már Göttingenben, és amiért később nem északkelet hanem dél felé indult. Legalább ez Hegedűs Sámuel véleménye (6). Valószínűleg azt képzelte, hogy Isztambulban megáll, s amennyire csak lehet, átkutatja a levél- és könyvtárakat. A régi arab irodalmat kivizsgálja, hátha ismeretlen adatokra bukkan rá. Aztán meglátja, merre megy tovább kutatásai eredményétől függően.

A kérdés inkább az, vajon beengedték volna-e a törökök a "pogány" magyar könyvtáraikba, melyek mindig medreszekben és mecsetek mellett voltak. Ha figyelembe vesszük az olyanféle megaláztatásokat és kicsinyes akadékoskodásokat, amelyeket a turkológus Karácsony Imre (1863–1911) szenvedett el 1907-ben és a következő években az oszmán egyházi és közigazgatási szervektől, amikor a magyar kormány megbízásából – és az oszmán kormány külön engedélyével – könyvtári kutatásokat ment Isztambulban végezni (7), könnyen meggyőződhetünk arról, Kőrösi Csomának, akinek még egy rendes útlevele sem volt, nem sikerült volna tervét megvalósítania. Sőt mi több, lehet hogy bajba keveredett volna, mert bizonyára a rendőrséggel gyűlt volna meg a baja, úgyhogy a legjobb esetben kitessékeltek volna.

Tegyük még hozzá, hogy Eichhorn rosszul irányította magyar tanítványát, mert a konstantinápolyi könyvtárakban nagyon kevés régi arab kézirat volt található. És ha török nyelvű kéziratokról volt szó pláne, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy az oszmán állam csak a XIV. században vette kezdetét és, hogy a legtöbb keleti író, utazó, történész, geográfus még sokáig nem törökül, hanem arabul vagy perzsául fogalmazta műveit. Az önálló török irodalom csak a XVI. században erősödött. Tehát a honfoglalás előtti magyarokról ha egyáltalán valamit lehetett találni az isztambuli könyvtárakban, csak arab forrásokból meríthette volna. Ellenben a szóban forgó arab források nem is annyira az oszmán fővárosban voltak, mint a közelkeleti kultúrközpontokban, Kairóban, Damaszkuszban vagy Aleppóban. Szóval ha Csoma Sándornak nem kellett volna kitérni útjából egy pestisjárvány miatt, és ha a legnagyobb véletlen folytán engedélyt kapott volna az egyházi hatóságoktól a könyvtárak látogatására, akkor sem talált volna Isztambulban semmit. Csak elveszítette volna idejét. Ifjabb Szilágyi Ferenc tehát súlyosan téved, amikor arról álmodik, hogy Csoma "az arab nyelv tanulására fordított fáradsága bõvön meg lesz jutalmazva" és, hogy "sok addig ismeretlen kútföket fog a világnak megnyitni" (8).

Végül, ami a harmadik pontot illeti, feltevésekre szorítkozunk, amennyiben Csoma Sándor titkolt útitervéről személyesen nem nyilatkozott. Pedig szinte bizonyos, hogy Isztambultól szeretett volna hajóval átvitorlázni a Fekete-tengeren az orosz birodalomhoz az 1801 óta annektált Grúziáig, és aztán tovább utazni a Kaspi-tenger felé a Kaukázus déli peremén. Gyarmathi Sámuel 1819 április 26-i levelében azt írja Schedius Lajos barátjának, hogy pártfogoltja "kész Constantinapollyon állal menve észvejárni Asiának sok vidékeit, Caspium tenger vidékeit..." (9). Komoly, körültekintő ember volt; ha azt állítja, hogy Csoma Sándor szeretne Isztambultól a

Kaspi-tengerre menni, azt határozottan feltételezi, hogy a fiatal barátja elmondta neki, mik a titkos szándékai, és miért kell neki az oszmán fővárosba időzni. Szóval nem légből kapott mese. Különben, ifjabb Szilágyi Ferenc arra is hivatkozik nekrológiájában, hogy Csoma azért tanult szláv nyelvet "mert a Kaukázus vidékére" akart menni, mert ez "azon tájék, hol a magyar nemzet eredeti hazája van" (10).

Tudjuk, Konstantinápolyba nem sikerült eljutnia, és ezáltal a törökországi tartózkodás, a hajózás a Fekete-tengeren, az utazás Azerbajdzsánon keresztül a Kaspi-tengerre, mindez a vízbe fulladt. Nagy kár, mert amennyiben már képes volt törökül beszélni, tudott volna az azeriakkal érintkezni, mivel nyelvük jóformán egy és ugyanaz, mint az oszmán. Mind a kettő az oguz csoporthoz tartozik.

ALEPPÓ

Kőrösi Csoma Sándor tizennyolc napig maradt Alexandriában, holott, ha már kénytelen volt Egyiptomon keresztül utazni, ott szándékozott tartózkodni az arab tudásának tökéletesítése végett. Ezt írja 1825 január 28-án Kennedy századosnak: "My plan was to stop for a certain time either in Alexandria or in Cairo and to improve myself in the Arabic" (11). Ellenben két hét után már sietnie kellett tovább hajózni Szíria felé az itt is dúló pestisjárvány miatt. Nem is volt ideje átjutni Kairóba.

A következő állomása Aleppó volt. Akárcsak Alexandriában, itt is mindenki arabul beszélt, nem törökül. A muzulmánok, a zsidók, a keresztények egyaránt arab ajkúak voltak. Abban az időben az oszmán birodalom közel-keleti tartományaiiban ilyen volt a helyzet, ami a nyelvet illeti. A lakosságnak alig egy százaléka volt török, és ez is tudott arabul, úgyhogy Kőrösi Csomának nem volt többé alkalma török tudását gyakorolni. Igaz, hogy Kovács József nagyenyedi tanár, Katona Zsigmond kormányzékai tanácsoshoz intézett 1821 március 21-én kelt levelében (12) azt írja, hogy Csoma "törökül tanult írni és valamit beszélni" Aleppóban. Ez nincs kizárva, főleg ha a szíriai városban török tanárra bukkant. Esetleg a cseh kereskedő Pohle Ignác, akivel megismerkedett, ajánlhatta neki ezt a ritka madarat, de feltűnő, hogy Kennedyhez intézett jelentésében nem szól róla. Hivatkozik Pohle segítő-készségére, de nem mondja, hogy nyelvleckéket vett volna. Talán csak úgy tökéletesítette tudását, hogy járt a piacokra, és igyekezett az emberekkel beszélni. Mindenesetre szüksége volt arra, hogy a Moszul felé induló karavánosokkal – arabul vagy esetleg törökül – beszélje meg az utazási feltételeket.

Aleppóban harmincnyolc napig időzött, 1820. április 13-ától május 19-ig. Úgy látszik, lemondott a tervéről, és nem próbált kutatást végezni. Ez alatt a viszonylag hosszú idő alatt nem igyekezett bejutni a város legnagyobb medreszéjébe, az al Halawiyah könyvtárba, melyről a szíriaiak azt állították, hogy az az arab világ a legnagyobbja a kairói al dżami 'al azhar-i után. Az is lehet, hogy az aleppói egyházi hatóság visszautasítással felelt kérésére. Mindenesetre a tervezett könyvtári látogatások kudarcot vallot-

tak. Tehát téved Cholnoky Jenő, amikor azt írja, hogy Csoma ibn Battüta (1304–1378) útleírását megtalálta volna az oszmán birodalomban, és még jobban téved, amikor feltételezi, hogy a híres marokkói zarándok *“olyasmint ír le, ami a magyar néppel való rokonságra enged következtetni”* (13). A négykötetes útinaplóját, a nevezetes *“Tuhfat al Nuzzar fi Ghara'ib al Amsar wa 'Adjaib al Asfar”*, nem Törökországban hanem Portugáliában fogják felfedezni először, és a portugál arabista Jose de Santo Antonio ki fogja adni Lisszabonban 1840-ben *“Viagens extensas e dilatadas do celebre Arabe Abu Abdallah, mais conhecido pelo nome de Ben Batuta”* címmel. Akkor kiderül, hogy semmit sem írt a magyarokra vonatkozólag, nem is említi őket. 1854 és 1859 között, egy algiri kézirat, Defreméry és Sanguinetti francia fordítása ezt véglegesen meg fogja erősíteni. Nem tudni, honnan szedte Cholnoky ezt a téves adatot.

TEHERAN

Teheránban Kőrösi Csoma Sándor 1820. október 14-étől 1821. március 2-áig tartózkodott, vagyis száznegyven napig. Ez csak azért volt lehetséges, mert a brit ügyvivő pártfogásába került. Henry és George Willock, valamint a követség orvosa, Dr. Richard Sharp olyan barátságosan fogadták, hogy sokkal több időt töltött a perzsa fővárosban, mint szándékában volt. Felhasználta a különösen kedvező körülményt egyrészt a nyelvek további tanulására, másrészt a levélírára.

Kennedyhez 1825 január 28-án intézett jelentésében elmondja, hogy *“a perzsa nyelvnek grammatikai alakjával megismerkedtem”* (*I became acquainted grammatically with the Persian*), ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy eddig csak törve, ha nem is értelmetlenül beszélt, mert Göttingenben igen keveset foglalkozott vele. Azóta a szerbre, a szlavónra, az arabra és a törökre fordította az erejét. Úgy látszik jól és eredményesen fogott hozzá a perzsa tanuláshoz, mert aztán ez a nyelv többször vált nagy hasznára, nemcsak utazása alatt, hanem főképpen Lehben, 1822 őszén, amikor a perzsául tudó ladaki Abdul Latif beavatja a tibeti nyelv elemi fogalmaiba.

Ugyanabban a jelentésben Csoma Sándor még azt jegyzi meg, hogy *“némi haladást tettem az angol nyelvben is”* (*I improved myself a little in English*), bizonyára brit jövevőire való tekintettel, mert 1820-ban még csak nem is gondolhatott arra, hogy egyszer Indiában minden tudományos munkáját angolul fogja megfogalmazni.

Az angol tudása akkor még nagyon korlátozott lehetett, hiszen amikor 1820. november 29-én köszönő levelet akar intézni Willock őrnagyhoz, inkább franciául írja, úgy, ahogy az előző augusztusban latinul írt a bagdadi brit rezidenshez, Claudius-James Richhez.

Csoma még azt közli Kennedyvel, hogy *“átolvastam néhány kézikönyvet, mely céлом elérésére szolgált (és) megvizsgáltam több régi ezüst pénzdarabot a Parthus dinasztia idejéből”* (*I perused several treatises for my purpose /and I/ examined many ancient silver coins of the Parthian dynasty*), de nem hivatkozik

a törökre. Ez ellentmond George Willock 1823. május 12-én Tabrizban a konstantinápolyi brit főkonzulhoz, Sir Thomas Cartwrighthoz intézett levelének, mely szerint a magyar utazó *“Willock Henriknek vendége volt az 1820-i télen, a perzsa s török nyelveket szép előmenetellel tanulván”* (14). Kinek higgyünk? Csomának, aki elhallgat, vagy George Willocknak, aki kifejezetten a török nyelv tanulását említi? Nehéz dönteni. Mégis, ha logikusan gondolkozunk, sokkal ésszerűbb török szavakat és nyelvtani szabályokat bemagolni, mint bármi mással foglalkozni akkor, ha az ember készül türk nyelvű vidékeken utazni keresztül és talán ott hosszú időre le is telepedni. Az oszmán-török nyelv tökéletes ismerete az elengedhetetlen feltétele annak, hogy majd az oguz nyelveket is megértse. Tudniillik Csomának az volt akkor a terve, hogy behatol a közép-ázsiai emirátusokba, és ott addig tartózkodik, míg a magyar nép őshazájának létezéséről saját szemével nem győződhet meg.

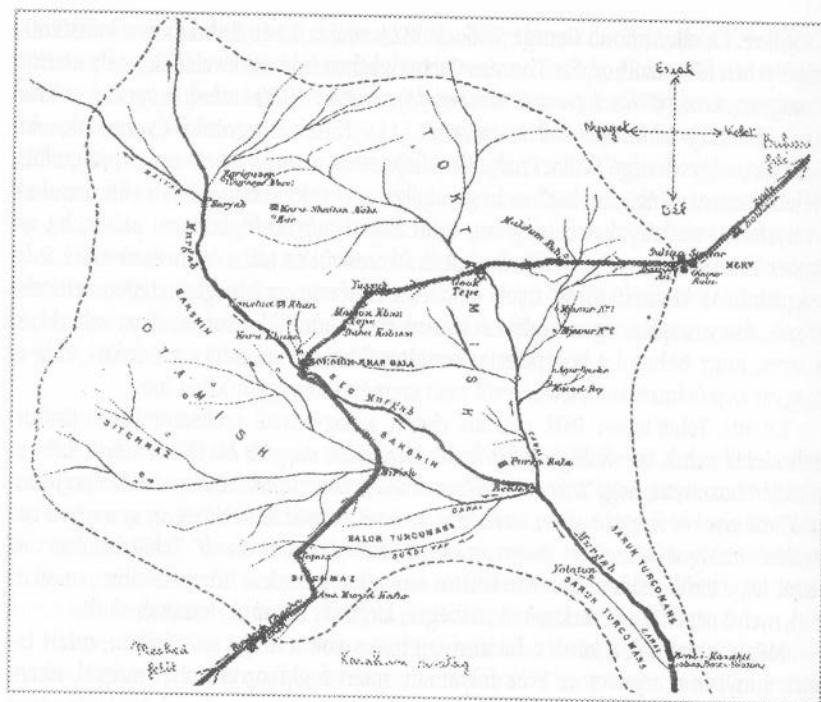
Ezt írta Teheránban 1821 március elsején a nagyenyedi professzorokhoz, amikor Teheránból indult *“a 'mi Elejünk legrégibb Hazájába, nagy és kis Bukáriába”*. Ezért is mindjárt hozzátette, hogy *“a 'ki ezen célban énulánnam megindul, Konstantinápolyban a' Török nyelvet megtanulván, ezen egy nyelvel bátran elindulhat, és egyenesen az említett Országokba menjen, és onnan kezdje tovább vizsgálódását”*. Tehát tisztában volt azzal, hogy török tudás nélkül nem lehetne semmit sem kezdeni Közép-Ázsiában, mivel itt türk nyelvű népek élnek türkmének, üzbégek, kirgizek, kazahok, karakalpakok.

Mégis felvetődik a kérdés: ha annyira biztos volt a maga teóriájában, miért tanult annyi más nyelvet az évek folyamán, miért foglalkozott annyi mással, miért nem beszélt sose róla meghitt barátainak?

MESHED

Amennyiben “tökéletesen meggyőződött” a magyar nemzet közép-ázsiai keletkezéséről az ősrégi időkben, mint ahogy ezt állította nagyenyedi kollégáinak, az útja feltétlenül Meshedre, a perzsa siiták nagy zarándokhelyére vezetett, hogy onnan aztán északra felé haladva, elérje Nyugat-Turkesztán oázisvárosait: Mervet, Csarzsujt, Buharát, Szamarkandot, stb... A Willock testvérek óvták magyar barátjukat e kockázatos utazástól, mely szerintük életveszélyes volt, de Kőrösi Csoma Sándor akarata erősebb volt félelménél.

Ép bórrel és örmény ruhában megérkezett a szent városba 1821 április 18-án azzal a szándékkal, hogy innen minél előbb elinduljon Merv irányába. Ellenben, a háborús helyzet miatt, hat hónapig – október 20-ig – képtelen volt útját folytatni. Úgy volt, mintha fogságban tartották volna, mert sem előre, sem hátra nem tudott menni. Vajon mit csinált az olyan véget nem érő idő alatt? Ahhoz, hogy vendéglőben, szállodában lakjon, nem volt elég pénze, és talán nem is engedték volna a bigott meshediek, mert szerintük egy hitetlen jelenléte az igazhitűek között egyenlő a legnagyobb bűncselekménnyel. Mivel mégsem aludhatott az utcán, fel kell

Kőrösi Csoma Sándor útja mervi oázison keresztül, türkmén földön, 1821 októberében.

tételeznünk, hogy menedéket talált egy karavánszerájban, de nem akármilyenben, mert itt is a siiták szempontjából a pogány idegen megszentelténítette az egész környezetet. Az előző években többször előfordult, hogy valóságos zendülést okozott egy ilyen eset, annyira fanatikusok a siita zárandokok. Abban az időben éppen azért, mert a perzsa siiták és a türk szunniták egymás iránt a végtelenségig türelmetlenek voltak, és azért is, mert mindkét fél jobbnak látta nem keverni össze a különböző fajta muzulmánokat, volt Meshedben egy külön karavánszeráj a merviek és a buharaiak számára. Bizonyára Csoma Sándor oda ment. Megmagyarázta az ott tanyázó karavánosoknak, miért van Horaszánban, mi az óhaja, és hová szeretne jutni. Az oguz csoport nyelvei közötti különbségek nem annyira nagyok, hogy oszmán-török beszédjét ne értsék, különösen ha türkménnel volt dolga. Tudta, hogy a szeldzsukok és később a kajik (akikből az oszmánság származik) türkmén törzsek voltak, melyek a XI. és a XIII. század között nyugat felé kirajzottak és Anatólia területét elfoglalták a bizánci császárság rovására. Igaz, ezóta a török irodalmi nyelv erősen elarabosodott és elperzsásodott, de nem az analfabéta köznép

egyszerű nyelve. Ezért a székely utazó aránylag könnyen tudott a türkménnel érintkezni. A kölcsönös megértés, ha nem is teljes, lehetséges volt.

Ami az üzbégeket illeti, az érintkezés nehezebben ment, mert nyelvük meglehetősen erős nyelvjárási tagolódást mutat. Feltűnő például, hogy egyes tájszólások a kipsak, mások pedig a turki alcsoporthoz tartoznak. Ellenben a buharai üzbégek századok óta a perzsát is használják közvetítő nyelvként. Noha az üzbég nyelv alak- és mondattana kimondottan türk, a hangtani rendszere majdnem olyan lett, mint a perzsáé. A mindennapi beszéd nyomatékosan kiforgatja a hangrendi illeszkedés törvényét.

Mindenesetre csak így képzelhető el, hogy Csoma Sándor szinte észrevétlenül tudott egy fél évet tölteni Meshedben, a besúgó, a kémek, a vakbuzgók fészében. Ha nem élt volna evvel a furfanggal, Isten tudja mi történhetett volna vele. Így tudta biztonságba helyezni magát, és kerülni a bigott siiták megaláztatását, a rendőrség zaklatását. Ez magyarázhatja, hogy 1822. február 2-a után, amikor az angol utazó James Baillie Fraser a helyi hatalmasok vendégeként öt hétig tartózkodik Meshedben, nem hall Csomáról, annak ellenére, hogy mielőtt elhagyta Teheránt, megígérte Henry Willocknak, hogy tudakozódik róla a vizirnél és a rendőrfőnöknél (15). Úgy látszik, Csoma sikeresen elrejtőzött az emberek szeme elől, ami azért volt lehetséges, mert oszmán-török tudásának köszönhetően beférkőzhetett a buharaiak közé.

MERV

1821. október 20-án, végre útra kelt Merv felé. A horaszáni hegyláncot át, valószínűleg katonai kísérettel, a tevekaraván nemsokára elérte a hírhedt Tekke türkmének területét. Elméletileg a buharai emirátushoz tartozik, de ez a sivatagos, zord vidék tulajdonképpen senki földje. A Tedzsend folyón túl kezdődik a Karakum, a "fekete homok", a világ egyik legrémesebb vidéke, melyben sehol nincs víz, nincs élet. E végtelen homoktengeren fosztogató bandák kóborolnak. Egyetlen foglalkozásuk és egyben megélhetésük az ún. alamán, vagyis az embervadászat. Foglyul ejtik az útjukba eső embereket, és eladják őket rabszolgáknak. A tekkék különös élvezettel vadásznak a perzsákra azzal a meglepő ürüggyel, hogy a siiták eretnekek, nem igazhitű mohamedánok, holott ők nem félnek sem Istentől, sem ördögtől, és nem is tartják a kötelező napi öt imát.

A karavánnak hét-nyolc napjába kerül, míg átszeli ezt a rémisztő és végtelenül unalmas tájat. Csoma Sándor november első napjaiban elérhette Merv hatalmas oázisát, melynek felülete (4400 km²) sokkal nagyobb, mint például Alsó-Fehér erdélyi megyéé (3575 km²). Olyan nagy a kiterjedése, hogy a karavánoknak kétszer meg kell állniuk útközben, mielőtt elhagyják. Abban az időben siralmas képet mutat, tele van romladozó épületekkel, lakossága nyomorultan él. A merviek lusta emberek hírében állnak, és mindig készek valami gonosz tetterre. Egyáltalán nem megbízhatók.

Annak ellenére, hogy az oszmán-török nyelv közvetítésével meg tudná magát

Karaván türkmén földön, Edgar Boulangier "Voyage à Merv" című könyvéből

értetni velük, bizonyosan Csoma óvakodott tőlük, inkább elvegyült a buharaiak közt, hogy ne tűnjön fel a mervieknek, mert ezek a semmirekellők egy csapásra rabszolgájukká tehetnék volna.

A Jusuf Hamadani karavánszeráj után megint a Karakum sivatag folytatódik a Rafitak oázisáig és innét Csarzsujig. Aztán, tíz kilométerre megjelenik az Amu-Darja folyó. Rövidesen a karaván Buhara kánságban van, és Karakultól kezdve a gazdagon termő zöld Ferghanai vidék terjed, mely gyökeres ellentétet mutat Karakum holdbeli tájaival.

BUHARA

Kőrösi Csoma Sándor talán azt hiszi, hogy ezentúl biztonságban van. Nagyon téved. Ha a türkmének foglyul ejtik az utazókat, az üzbégek ezeket eladják. Akkoriban Buharában van Közép-Ázsia legforgalmasabb és egyben legjövedelmezőbb rabszolgapiaca. Ezek a jól megművelt földek és gondozott gyümölcsösök, amelyeket lát most az út két oldalán, nem az üzbég lakosság munkáját dicsérik, hanem több tízezer perzsa és orosz rabszolgáét.

November 18-án szerencsésen megérkezett Buharába. Az oszmán-török segítségével, de még inkább a perzsa közvetítésével felkutatja a nagy várost, megszáll egy karavánszerájban. Alighanem arra gondol, hogy már valóban "*a' mi Eleink legrégebbi Hazájában*" van, és mivel útközben, saját terve szerint valahogy megtanulta az oszmán-törököt, ő is "bátran elindulhat" felfedezni arra felé a magyarok őshazáját. Jobb, hogy nem értesült akkor arról, hogy előtte a Negri-Meyendorff orosz követség

Tekke türkmének Merv oázisában

járt Buharában 1820–1821-ben, és hogy ugyanakkor megjelent Szent Pétervárott Philipp Naszarov orosz nyelvű útleírása a Ferghanai völgyről, mert be kellett volna látnia, micsoda nagy veszedelemnek tette ki magát.

Szándékában volt a városban telelni és aztán Szamarkandba menni, ahonnan elképzelése szerint tovább utazhatott volna, Kokand, Ferghana, Andidzsán és Os érintésével, egészen Kasgarig, az Alaj-hegységen keresztül. Jegyezzük meg, hogy ha valóban ez járt az eszében, ez azt is jelenti, hogy sejtelve szerint a rejtélyes magyar őshaza inkább a "*Kis-Bukáriában*", vagyis Kelet-Turkesztánban volt, hiszen ha úgy gondolta volna, hogy "*Nagy-Bukáriában*" található, letelepedhetett volna valahol a Ferghanai völgy egyik városában, és itt alapos kutatásokba belekezdett volna. Az biztos, hogy legalább Szamarkandba akart menni, ha hihetünk George Willock Sir Thomas Cartwrighthoz intézett 1823. május 12-i levelének, mely szerint "*ha a környülállások megengedik, Sumurkund városáig menni szándékozott*" (16). A rendelkezésünkre álló iratokban viszont Csoma Sándor erre nem utal, és azt sem árulja el, vajon tervbe vette-e az üzbég nyelv tanulását kutatásainak megkönnyítése végett. De ahogy ismerjük, ez szinte magától értetődő volt. Inkább az a kérdés merül fel, vajon akart-e Buharában, Szamarkandban és általában Nyugat-Turkesztánban komolyan tételének bizonyítására törekedni. Ennyi zezugos csavargás után, ha már sejtelve szerint elérte a célját, eljött az ideje annak, hogy tüzetesen kimutassa sejtelmének a megalapozottságát. Vagyis ahelyett, hogy mindig máshová siessen, mintha valaki a sarkában lenne, meg kellett volna állnia Közép-Ázsiában és egy alapos történelmi, tudományos vizsgálatot vezetni, egy valóságos rendőri nyomozást

tenni, amennyiben a helyi politikai helyzet megengedte. Ehhez persze szükséges lett volna az üzbég nyelvben, illetve ennek a különböző dialektusaiban jártas lennie. Ez okból kételkedem őszinteségében. Az állítólagos bukáriai őshazában nem hitt, egyáltalán nem volt "tökéletesen meggyőződve" létezéséről. Ezért még a kisujját sem mozdította meg bebizonyítása érdekében. Egész életén keresztül csak a hun/hiongnu, azaz mongóliai őshazában hitt, még halálos ágyán is.

Ötnapi tartózkodás után, egy rémhír miatt pánikba esett, és hanyatt-homlok elhagyta Buharát. Akkor Afganisztán felé menekült, holott éppen ez jó alkalom lett volna Kasgar felé venni az útját, ha Kis- és Nagy-Bukáriának valami köze volt, állítólag, a magyar nemzet ősi eredetéhez. Úgyis, minden valószínűség szerint, ez irányba akart utazni. De inkább a bizonytalanság benyomását kelti bennünk, hogy nincs fogalma, merre kell mennie. Egyébként, ha valójában hitt volna a bukáriai elméletben, vissza is jött volna Buharába, miután a rémhír néhány napon belül szétoszlott, és hozzákezdett volna ahhoz a kutató munkához, amiért tulajdonképpen eljött ideig.

Buhara volt az utolsó türklakta terület, ahol oszmán-török tudása érvényesülhetett. Hiába magyarázta nagyenyedi barátainak, 1821. március 1-i levelében, hogy a török nyelv a magyar őshaza rejtvényének a kulcsa, hiába állította, hogy e nyelv a probléma megoldására vezet, hiába tanácsolta annak, aki egyszer utána jön, hogy Kis- és Nagy-Bukáriában "kezdje további vizsgálódását", ami őt illeti, nem is próbálta saját érvelését követni.

SZABATHU

Csak első zanszkári tartózkodása után, 1825-ben, amikor a szabathui angol-indiai örállomásban várja a főkörmányzó döntését ügye felől, van megint alkalmunk a törökről írni, elsősorban a január 28-i levelében, melyben említi, hogy ezt a nyelvet meg akarta tanulni Bukarestben, és csak azután Konstantinápolyba menni, de nem sikerült török tanárra akadni a román fővárosban, másodsorban a május 25-i beadványában.

A 30. paragrafusban azt írja: *"I beg leave to state that I am acquainted with several ancient and modern European and Asiatic languages, and that my mother-tongue, the Hungarian idiom, is nearly related, not in words, but in structure with the Turkish... Language"* (Bátor vagyok azt állítani, hogy én jártas vagyok több régi és újabb európai és ázsiai nyelvekben, és hogy anyanyelvem, a magyar, közeli rokon, nem szavakban ugyan, de alkotásban, a török...nyelvvel) (17).

Ez a kijelentés nem ábrázolja hűen az igazságot. Szabadjon azt állítani, hogy a török és a magyar grammatikailag egy bizonyos fokig hasonlítanak egymáshoz, mind a fonetika, mint a morfológia terén, de nem azt, hogy azonosak. Tévedés tehát azt írni, hogy közeli rokonságról (nearly related) van szó. Sem közeli, sem távoli rokonság nincs. Ezért Csoma Sándor jól teszi, amikor hozzáfűzi, hogy voltaképpen ő "nem csupán nyelvész" (not merely a linguist).

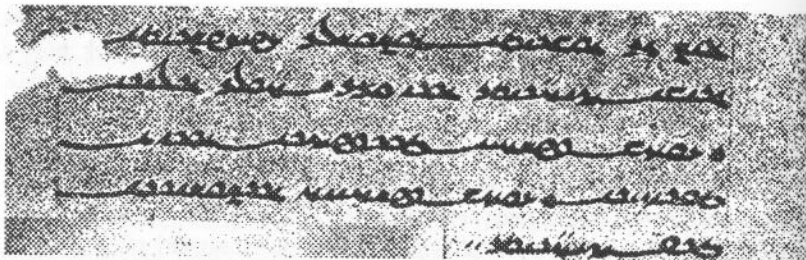
Ellenkezőleg, levele azt a benyomást teszi, hogy nem vette észre, mennyi türk jövevényszó létezik a magyarban, amiért az ő korában sokan azt tartották, hogy a magyar a "turáni" (altáji) családhoz tartozik. A XIX. század utolsó évtizedéig tényleg sokan azt gondolták, hogy a magyar közelebb áll a törökhöz, mint a finnugor nyelvekhez. Budenz József bemutatta, hogy ami közös a két nyelvben, nem egy közös eredet, nem a rokonság származéka, hanem századokon át tartó szókölcsönzés eredménye. Ezért a magyar török egyezésnek nagyobb része csak szavak átvételén alapszik, úgyhogy az ősrégi finnugor réteg mellett egy türk réteg is létezik, de ez utóbbi nem változtatja a nyelv uráli jellegét.

A már említett 1825 május 5-i levelében Kőrösi Csoma Sándor azt is feltárja Kennedy századosnak, hogy *"In every language of Europe, except the Hungarian, Turkish and those of Finnish origin, there are prepositions, like in the languages of Hebrew or Arabic origin"* (Minden európai nyelvben, kivéve a magyart, törököt és a finn eredetű nyelveket, találhatunk előljárók (18), a héber és arabs nyelvek mintájára). Igaza van. Ebből a szempontból, a türk és a finnugor nyelvek teljesen azonosan működnek, kizárólag névutókkal.

A 38. paragrafusban még egy észrevételt tesz a határozott névelővel kapcsolatban. *"The Latin, Sclavonic and Turkish languages have no distinct signs for the expression of a definitive or emphatic locution, like the 'the' in English"* (A latin, slavon és török nyelvekben nincsen különös szó emphatikus vagy határozott kitételek kiemelésére, mint amilyen például a "the" az angolban) (19). Itt effektíve alapvető eltérést állapítunk meg a török és a magyar között, mivel a magyar határozott névelő ősi örökség az uráli korból, melyet, kivéve a balti-finn nyelveket, minden rokon nyelvben, még a szamojédben is megtalálunk. Valóban a törökben nincs határozott névelő, de határozatlan sem, részelő (partitivus) névelő sincs.

Kőrösi Csoma Sándor 1825. május 5-i hosszú beadványa azért is érdekes, mert 49-ik paragrafusában először megemlíti "Hor" néven az ujgurokat. Csak annyit mond róluk, hogy a tibetiektől északra laknak, és egy bizonyos türk nyelven beszélnek. Aztán, az 51-ik paragrafusban hozzá teszi: *"In the Tibetan books the name of the Yugars is written Yoogoor and their country sometimes is called Yoogera. I could not learn further any other interesting things on the Yoogoors, except that in the 'Slangyur's register is mentioned a small treatise translated from the yoo-goor language"* (A tibeti könyvekben a jugarok neve jugurnak van írva s hazájuk olykor jugerá-nak mondatik. Ekkorig más érdekest a jugarokról nem tudhattam meg mint a Stan-Gyur gyűjtemény lajstromában említés van téve egy rövid értekezésről, mely a jugarok nyelvéből van lefordítva...) (20).

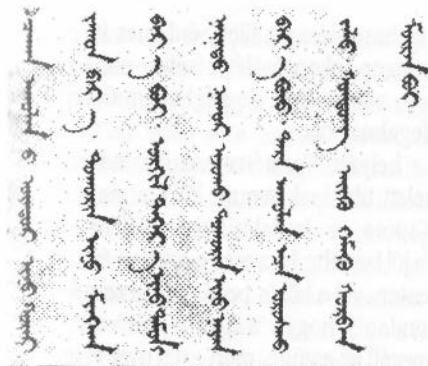
Tévedés ne legyen! Az itt szóban forgó ujgurok nem a Nyugat-Kínában lakó muzulmánok, akiket csak 1921 óta a könnyebbség kedvéért hívnak ujguroknak, de akiknek tulajdonképpen nincs közük a középkori uigur nemzethez. Ez utóbbi egy az

Régi ujjur szöveg vízszintesen írva (Albert von Le Coq "Ein manichäisch-ugurisches Fragment aus Idiqt-Schahri" című könyvéből, Berlin 1908, 401)

Altáj hegységtől keletre nomadizáló hiong-nu törzsszövetségből származott. Ők voltak az első türkök, akik az íráshoz folyamodtak, már Kültegin uralkodása alatt, a VIII. században. 745-ben leverték a T'u-Kiue türküket (21), kiknek eddig az alattvalói voltak. Egy nagy birodalmat hoztak létre, mely az Altajtól a Bajkálig terjedt. A manicheus vallást vették fel, és a szogd ábécét használták manicheus és buddhista könyvek fordítására ujjur nyelvre. Akkor a türk és mongol népek közül az ujjurok voltak a legcivilizáltabbak. Ellenben fénykoruk nem is tartott száz évig. 840-en egy másik türk törzsszövetség, a kirgizek leverték őket és romba döntötték fényes civilizációjukat. Akkor szétszóródtak Felső-Ázsia különböző tartományaiban, ahol eddig iráni törzsek éltek, különösen a T'ien-Santól délre és északra fekvő oázisokban, mint Turfan, Kuldza, Besbalik, Hami... Ott egy új buddhista és keresztény (nesztóriánus) eltörökösödött művelődést alakítottak ki és egy igen gazdag irodalmat a karakitaj nomád birodalom keretén belül. A muzulmán hódításig ők voltak Felső-Ázsia egyetlen írástudó népe. Írásukat, melyet most is használnak a mongolok, épp ezért ujjur írásnak nevezik. A különlegessége abból áll, hogy hasonlít az arab íráshoz, de függőlegesen írják balról jobbra. Az iszlamosítás következtében beolvadtak a környező türk és iráni népekbe és a modern ujjur nyelv, mely eléggé közeli rokonságban áll az üzbéggel, a keleti csagatáj helyét elfoglalta. Ma tősgyökeres ujjurok alig vannak, kivéve a Kanszu kínai tartományban élő kétezernyi Sarigh Yugurokat, noha ezeket sem tarthatjuk a legújabb kutatások eredménye képpen, tiszta ujjuroknak.

Kőrösi Csoma Sándor szempontjából a tibeti szentírásban felfedezett rejtélyes jugarok, akikről beszámolt Kennedynnek, fontosak lehettek volna, amennyiben a hiong-nuk távoli ivadékaik voltak, tehát valahogy, kerülő, tekervényes úton ugyan, a hunokéi is. De mit tudott volna ebből következtetni? Az ujjurok mégsem voltak a magyarok ősei. Igaz, az ő korában igen el volt terjedve az az alaptalan nézet, hogy a magyarok az ujjurokból származtak. Ez volt többek között Blumenbach elmélete, aki a göttingeni egyetemen tanított, a székely diák ott-tartózkodása idején. Nem biztos különben, hogy Csoma Sándor ezt a nézetet osztotta, hisz az ujjurok nevét sosem

Mongol szöveg függőleges ujjur írásban (XVII. századi kézirat a kínai császári irattárból)

Kennedynnek, hogy nem sikerült, mert az utazás "nehéz, drága és veszélyes" (*difficult, expensive and dangerous*) lett volna (22). Tényleg 1820 óta folyt a háború Jarkand vidékén a megszálló kínaiak és a hodsák lázadó csapatok között, és ez a háború 1828-ig fog tartani. Mindenesetre még egyszer lett volna alkalma türk nyelvű lakossággal érintkezni, de a keleti dialektusok eltérők ahhoz, hogy könnyen tudott volna beszélgetni velük az oszmán-török segítségével. Azt szokták mondani, hogy a különböző türk nyelvek között nem nagy a különbség. Ez igaz, ha az irodalomról van szó, de a mindennapi beszéddel, az eltérő kiejtések miatt, képtelenek az emberek megérteni egymást.

KANAM

Kőrösi Csoma Sándor három és fél évig élt Kanamban, felső Bisawarban. Itt fejezte be tibeti szótárát és nyelvtanát. Látogatói között csak Victor Jacquemont hivatkozik részletesen nyelvtudására. Első beszélgetésük után bejegyzí naplójába, hogy a magyar remete görögül, latinul, héberül és oroszul tud. Akkor, úgy látszik, nem szólt a keleti nyelvekről. Ellenben a következő napon már a francia természettudós azt írja: "Il y a, dit M. Csoma, une extrême analogie de syntaxe grammaticale entre le hongrois et le finois, et le persan, l'arabe, le turc et le thibétain...La ressemblance des vocabulaires est bien moindre que celle des grammaires" (Csoma úr azt mondja, hogy a magyar és a finn, valamint a perzsa, az arab, a török és a tibeti nagyon hasonlítanak, ami a grammatikai mondattant illeti...A szókincsek közötti analógia viszont sokkal kisebb) (23). Ha Jacquemont jól értelmezte Csoma állítását és híven fordította, szabad folyást kell engedni érzelmeinknek és kinyilvánítani csodálkozásunkat.

Ami a finn és a magyar grammatikai hasonlóságát illeti, érdemes itt megjegyezni, hogy Csoma tisztában volt a finnugor rokonság létezésével, noha ritkán utalt rá. Mennyire ismerte a finn nyelvtant, nem tudjuk, de alighanem Gyarmathi Sámuel jóvoltából bizonyosan volt némi fogalma róla.

A többi említett nyelvvel egész más a helyzet. Természetesen az indoeurópai perzsának, a szemita arabnak, a távol-keleti tibetinek semmi köze a magyarhoz, sem nyelvtanilag, sem másképpen. Csoma az irodalmi arabot némiképpen elsajátíthatta, a perzsát pedig ismerte és elég jól beszélte, hisz ezen a nyelven érintkezett a két francia katonatiszttel, Allard-ral és Ventura-val a közös pendzsábi utazásuk alatt. Hogy tudott ilyen képtelenséget kimondani, hogy *„nagyon hasonlítanak”* anyanyelvéhez? És ha a tibetiről van szó, megáll az eszünk, mert ezt a nyelvet igazán, alaposan, kitűnően ismerte, pláne 1830 nyarán, amikor már kész volt alapvető könyveivel. Csak világosan látta, hogy két külön nyelvi szerkezettel volt dolga, melyek semmiképpen nem hasonlítanak egymáshoz.

Marad a török. Már láttuk, hogy valóban néha hasonlít a magyarhoz, ha például a magánhangzók hangrendi illeszkedését vagy az ige hátravetését a mondat végére vesszük figyelembe. Ezért egy magyar ajkú személy könnyebben és gyorsabban elsajátíthatja a törököt, mint bárki más. Mégsem szabad túlságba vinni az összehasonlítást, és azt állítani, hogy a magyarral való hasonlóság *„rendkívüli”* (*extreme analogie*) sem a szókincs, sem a nyelvtan terén. A két nyelv nem is tartozik ugyanahhoz a családhoz, és a grammatikai szerkezetük, az agglutináláson kívül, egyáltalán nem egyforma.

Jacquemont közlése nem elég pontos ahhoz, hogy jobban értsük Csoma álláspontját. Mivel francia vendége természetrajzzal foglalkozott, nem is próbálta elmélyíteni a kérdést. Mindesetre nem Jacquemont a hibás, hiszen Csoma pontosan, szóról szóra ugyanazt írta Kennedynak 1825. május 5-i levelének 30-ik paragrafusában.

KALKUTTA

Kalkuttában látszólag Csoma Sándor néha foglalkozott a törökkel. Malan tiszteletes Duka Tivadarhoz intézett 1833. december 8-i levelében (24) elmondja, hogy magyar barátjának odaadta török szótárát. Nem magyarázza miért, de sejthetjük, hogy egy tibeti lecke alkalmával, az oszmán-török nyelvről beszélgetve, Csoma sajnálattal közölte vele, hogy megtanulta valamikor ezt a nyelvet, de nincs már birtokában a szótára. Minden valószínűség szerint Teheránban Henry Willock őrnagy őrizetére bízta, mielőtt elindult Horaszánba, Meshed felé, 1821 március elsején, ugyanis 1825. január 28-i jelentésében előadja Kennedy századosnak, hogy *„I deposited there all my books and papers”* (ott hagyám minden könyvemet és iratomat) (25), tehát török szótárát is.

Nincs kizárva, hogy a bengáliai ázsiai társaság könyvtárosaként török könyveket talált a polcokon, és hogy pusztán kíváncsiságból megpróbálta olvasni. Akkor

szomorúan vette észre, mennyire szüksége lenne egy szótárra, és erről egyszer szó esett, amikor Malan tiszteletes nála volt. Ez utóbbi – hálája jeléül a sok ingyenes tibeti leckeért – tüstént magyar barátjának segítségére sietett, és ajándékba adta neki a nála levő és talán sose használt török szótárát. Ez 1838–1839-ben történhetett.

Egy másik feltevést is megkockáztathatunk. 1840 elején, Malan távozása előtt Csoma Sándor váratlanul megajándékozta az összes tibeti könyvével, még az *„Alexander könyvek”*-kel is. Lehetséges, hogy ekkor az anglikán lelkész ellenszolgáltatásul török szótárát adta neki, hiszen Csomának megint azon járt az esze, hogyan tudná beváltani magyar honfitársainak tett ígéretét, és végre a feltételezett felső-ázsiai magyar őshazáig jutni. Amennyiben a hunokat törköknek vélte és a jugaroknak elnevezett uigur törkök felé szándékozott menni, hogy elérje Mongóliát, az oszmán-török nyelvre előbb-utóbb szüksége lesz, más türk nyelv tudása hiányában, ha egyszer Tibeten túl, a Hám vidéktől északkeletre, Kína nyugati határán, egyszóval a jugarok országába érkezik. Azt, hogy tulajdonképpen az oszmán-török nem lesz nagy segítségére, mint közvetítő eszköz, talán tudta, de valószínűleg úgy gondolta, hogy ha ezt jól ismeri, gyorsabban magáévá teheti a helyi dialektust. Dr. Archibald Campbell 1842. április 15-i Bushby kormánytíkárhoz intézett gyászjelentésében azt hangsúlyozza, hogy *„To reach it (the land of the Yugars) was the goal of his most ardent wishes, and there he fully expected to find the tribes he had hitherto sought in vain”* (oda /a jugarok országába/ eljutni volt végcélja legforróbb óhajításainak, s ott hívé fölatalálni azon néposztályt /tribes/, melyet ekkoráig hasztalanul keresett) (26). Még aztán hozzáfűzi, hogy Kőrösi Csoma Sándor elmondása szerint, *„In Arabic, Turkish, and Persian works there are notices of a nation in Central Asia resembling in many respects the people who came from the East to Hungary”* (Arab, török és perzsa könyvekben is gyakori említés van léve egy nemzetről Közép-Ázsiában, mely sok tekintetben hasonló azon néphez, mely keletről Magyarországra jött) (27).

E rejtelmes arab, török és perzsa művekről Campbell nem közöl több részletet. Nem ok nélkül. Csoma sem adhatott neki komoly felvilágosítást róluk, mert csak sejtelemről volt szó.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha Dardzsilingig hozott ládáiban nemcsak török szótárt, hanem *„A török nyelv alapszabályai”* című török nyelvtant is talált a skót orvos, amikor leltárt készített. Bizonyára az elhunyt utazó meg volt győződve, hogy mire végre végcélját eléri, a két fontos könyvre szüksége lesz. Csak későbbben, halála után derült ki, hogy török forrásokban nincs tulajdonképpen komoly, illetve használható hivatkozás a honfoglalás előtti magyar törzsekről. Ha sikerült volna Tibetben keresztül nyugat Kínáig eljutnia, akkor sem fedezett volna fel a felső-ázsiai eredet tételének felállítására alkalmas történelmi tényeket.

Kőrösi Csoma Sándor halála után tizenöt évvel, honfitársa Vámbéry Ármin Konstantinápolyba megy, és 1863. március 28-án Csoma halála után huszonegy évvel, dervis ruhában öltözve, csatlakozik egy hadzsikaravánhoz. A bátor magyar fiú Csoma tanácsát követve és Isztambulban törökül tökéletesen megtanulván, nekimegy a közép-ázsiai sivatagoknak, hogy Buharán át Szamarkandig eljusson. De ő sem találta ott a remélt magyar őshazát, egyszerűen azért, mert Csoma Sándor sejtelve csak álmódzás volt.

JEGYZETEK

- (1) CSETRI Elek *"Kőrösi Csoma Sándor"*, Bukarest 1984, 83.
- (2) ÚJFALVY Sándor emlékiratai, Kolozsvár 1941, 103.
- (3) DUKA Tivadar *"Life and works of Alexander Csoma de Kőrös"*, London 1885, 25.
- (4) GYULAI Lajos *"Napló"*, I. Kötet, 61.
- (5) SZILÁGYI Ferenc *"Kőrösi Csoma Sándor levelesládája"*, Budapest 1983, 87.
- (6) HEGEDÜS Sámuel *"Egy hazafi szó és egy baráti könyv Kőrösi Csoma Sándor sírja fölött"*, In: Pesti Hírlap 1842, 190. szám.
- (7) PODOR Pál *"Karácson Imre"*, In: Keletkutatás 1989 tavasz, 109.
- (8) Ifj. SZILÁGYI Ferenc, *Múlt és Jelen*, 1842 július 29. 60. szám 476
- (9) TERJÉK József *"Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról"*, Budapest 1984, 33.
- (10) Ifj. SZILÁGYI Ferenc, id. mű, 476.
- (11) DUKA Tivadar, id. mű, 26.
- (12) Keresztény Magvető 1887, 15–16.
- (13) CHOLNOKY Jenő *"Kőrösi Csoma Sándor"*, Budapest 1940, 51.
- (14) Tudományos gyűjtemény 1825. I. 8–9.
- (15) James B. FRASER *"Narrative of a journey into Khorasan"*, London 1825, II. Kötet, XX. Fejezet.
- (16) Tudományos gyűjtemény 1825. I. 8–9.
- (17) DUKA id. mű., 52.
- (18) Duka a magyar verzióban tévesen előragot ír előjáró helyett.
- (19) DUKA id. mű. 57.
- (20) DUKA id. mű. 58.
- (21) T' ou Kiue (T' u chüeh) tulajdonképpen a Türkök (keletiesen Türküt) kínai elnevezése többes számban: 突厥
- (22) DUKA id. mű. 28.
- (23) Victor JACQUEMONT *"Voyage dans l' Inde"*, Paris 1841, II. Kötet, 252 és 254.
- (24) TERJÉK József *"Kőrösi Csoma dokumentumok az akadémiai könyvtár gyűjteményeiben"*, Budapest 1976, 40.
- (25) DUKA id. mű. 27.
- (26) DUKA id. mű. 150.
- (27) DUKA id. mű. 151.

SÁRKÖZI ALICE

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR, A MAGYARSÁG KUTATÁSA ÉS A MAI TIBETISZTIKA

Kőrösi Csoma Sándor nevét, emlékét méltán és méltón őrzi az utókor. Számos iskola viseli nevét, emlékezik meg róla évente, könyvsorozat, tudós társaságot neveztek el róla. Mi teszi alakját ily fontossá, tiszteletreméltóvá mai közvéleményünkben, kit, mit tisztelünk benne mi magyarok? Erre a kérdésre az elsőként adott válasz: *'a magyarok eredetét indult kutatni, nehézséggel, fáradtsággal dacolva élete végéig kitartott célja mellett'*, némi pátosszal azt is mondhatjuk, életét áldozta eszményének eléréseért, amelyet a rút körülmények megakadályoztak. Mai tisztelői ugyanazt a hőst látják benne, akit kortársai.

A 18. század az ébredés kora Európában. A nagy nemzetek kivívták szabadságukat, fellelegedtek, megkezdődött a nemzeti tudat éledése. Nem egészen így történt ez azonban a kis népekkel. Magyarország a török igája alól kiszabadulva az osztrákok érdekeltségi körébe került. Forradalmait levertek, várait felrobbantották, hőseit kivégezték. A jakobinusok kivégzése, az irodalmi élet legjobbjainak bebörtönzése világossá tette, hogy a tényleges szabadságra nincs remény. Az emberek szívéből azonban nem tudták kiölni a szabadságvágyat, a magyar nemzeti érzést. Az elkeseredett nemzet a dicső múlt felé fordult, az ősök nagy tetteiben keresett menedéket. Az ősmagyarok kutatása, a mitológiák felfedése elsőrendű helyre került. Így kapott kiemelkedő szerepet a nyelv történetének kutatása, az etnikai, nyelvi eredet kérdése.

A magyar nemzet eredetéről élénk vita folyt akkoriban. Többen társtalannak, rokotalannak vallották népünket. Majd, 1770-ben *Sajnovics János* norvégiai kutatóútja eredményeképpen könyvet adott ki, amelyben azt bizonygatja, hogy a magyar nyelv a Norvégia északi részén élő lappokéval rokon. Bár *Demonstratio*ja külföldön nagy sikert aratott, s a későbbi kutatás bebizonyította igazát, az elmélet egyes körök nyílt ellenszenvét váltotta ki. Elfogadhatatlan volt hős nemzetünknek evvel a jelentéktelen északi néppel való rokonítása.

A másik tábor keleten kereste rokonainkat, a török nyelvekkel véltek kapcsolatot találni. *Kalmár György*, *Beregszászi Nagy Pál* is, kik nagy hatással voltak az erdélyi Enyeden tanító professzorokra, a finn-lapp-magyar rokonság ellen szálltak síkra, s kimondták, hogy a magyar nyelv ázsiai eredetű, alakítani szerkezetére nézve igen hasonló a sémi nyelvekhez, közeli rokonságban pedig a törökkel van. Enyeden e felfogásnak számos híve volt, Csoma itt ismerhette meg professzoraitól a keleti

származásról szóló tanításokat. Tanult Juliánus barát útjairól, ki fellelte az Uralnál rokonainkat. Itt érte az a hír is, hogy *Turkoli Mihály* szikszói diák Oroszfeldön, Krímben hét magyar falura bukkant, ahol értik nyelvünket.

Ebben a szellemi légkörben történt, hogy a még gyermek Csoma néhány társával fogadalmat tett, hogy megkeresik őseink származási helyét. A többiek megfeledeztek a gyermekes, lelkes fogadkozásról, Csomának azonban többet jelentett az adott szó, a fogadalom teljesítésének vágya élete végéig ott égett szívében.

Csoma az egyetem elvégzése után, mint az a kor divatja volt, Göttingában folytatta tanulmányait. Itt mélyültek el keleti nyelvi ismeretei. Blumenbach professzor hívta fel a figyelmét a kínai évkönyvekben szereplő *ujgurokra*, kikről feltételezte, hogy a magyarok elődei. Az uigur kérdés ekkoriban az európai érdeklődés középpontjában volt. Ezt a török népet akarta Csoma meglátogatni, mint az egy későbbi, 1925. január 28-án Kennedy századosnak címzett leveléből kitűnik: *"Én a székhely nemzetség szülöttje vagyok. Ez a magyar nemzetnek azon részéhez tartozik, mely a kereszténység negyedik századában a régi Dáccsiában telepedett le, s jelenleg Erdély nagyfejedelemségét lakja, mely Ausztria császára uralkodása alatt áll.*

...elhatároztam, hogy elhagyom hazámat s keletre jövök, s a hogy lehet, biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tanulmányoknak szentelendém, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában, és különös világot vehetnek bizonyos, még homályban lévő adatokra' nemzetem történetében."

Vállalkozása szimpátiát ébresztett tanáiraiban, kortársaiban. Saját álmaik megvalósulását látták Csoma terveiben. Anyagilag és erkölcsileg biztosították támogatásukról, bár előbbi a vándor nemigen vette igénybe. A hazáért érzett lelkesedés vitte lábait, s a Göttingában elsajátított pozitívista tudományos kritikai szemlélet irányította később tollát. Lelkesedése soha nem ragadhatta el annyira, hogy félretegye a szigorúan vett tudományos igazságokat. Álmai kergetése soha nem ragadta ismeretlen, ingoványos talajra.

Ha áttekintjük Csoma munkásságát, akkor láthatjuk, hogy a magyar őstörténethez kapcsolódó kutatásairól, a magyarok eredetének tudományos magyarázatának terén elért eredményeiről semmi konkrétumot nem írt le. E témakörökkel kapcsolatban csupán halvány feltételezéseket, további útja célkitűzésit említi.

1825. május 5-én C. P. Kennedy századoshoz írt levelében így szól:

"...anyanyelvem, a magyar közel rokon, nem szavakban ugyan, de alkotásban, a török, indiai, kínai, mogul és tibeti nyelvekkel. Minden európai nyelvben, kivéve a magyart, törököt és finn eredetű nyelveket, találhatunk előragok, a héber és arabs nyelvek mintájára. A magyarban úgy, mint az indiai, kínai és tibetiben, posztpositiók fordulnak elő és affixumok, a végett, hogy

többszörű igeformák alkottassanak ugyanazon gyökből. A magyar nyelv pedig, a sanskrit vagy arabossal szemben, nyelvéseti tekintetben nem áll alsóbb rangban."

Egyetlen munkája van, amelyet csupán anyaggyűjtő kísérletnek tekintett, s nem szánt a közvélemény elé, amelyben a szanszkrit szavakat magyarokkal rokonítja." A rokonítást itt idézőjelbe teszem, hiszen csak egy önmagának készült feljegyzésről van szó, amelyet maga sem tekintett tudományosan megalapozottnak.

A hazai közvélemény mindvégig fokozott érdeklődéssel kísérte útját. Közadakozással pénzt gyűjtöttek számára, az Akadémia tagjai sorába fogadta. Máskor családottságuknak adtak hangot, hogy Csoma eltért vállalt feladata teljesítésétől. Csomának kitűzött célja mindig szeme előtt lebegett, szinte restelkedve, szegyenkezve ír haza, hogy eddig vállalt kötelezettségét nem teljesítette. 1835-ben Döbrentei Gáborhoz írott levelében így szól:

"Mennyire nagy megtiszteltetés volt számomra a magyarok bőkezűsége folytán j. tatott pénz, annyira nagy fájdalommal tölt el ez összeg sorsa és az, hogy a magyarok Ázsiában lévő régi nyomairól eddig semmit sem tudtam írni. Az legal. bb öröömre van, hogy oly hosszú távollét után általában az európai tudomán osságnak tudtam valamit használni, de nagyon fájlalom, hogy kiváltképpen hazánknak eddig semmit nem tettem..." A nagyenyedi professzoroknak szóló levél szintén ennek tanúbizonysága: *"Eljöttem óta bizonytalanul bolygottam, s czélomra vezető semmi bizonyost nem találtam, de ámbár én nem írtam is nektek, tudom mindazáltal, hogy hírlapokból, az innen Európába küldött tudományos jelentésekből, s még hírekből is olykor olykor hallottatok rólam,sokat láttam, hallottam, s tanuliam, de kereset czélunkra szolgálót..."*

Még a halála előtti napokban is lázas élénkséggel beszélt barátjának terveiről, s fejtegette, hogy a hunok, kiket a magyarok rokonainak tekintett, Közép-Ázsiából származnak, onnan érkeztek nyugatra, a Kárpát-medencébe. A Jugar őshaza felkeresésére készült még ekkor is, bízott benne, hogy rokonokra talál. Célja volt Lhaszába menni, és a Dalai Láma könyvtárában remélte, hogy olyan tibeti és mongol könyvekre lel, amelyek a hun eredetre fényt vethetnek.

A világ szemében Kőrösi Csoma Sándor a tibetiszika megalapítójaként él. Máiig sem túlhaladott tudományos munkásságát kutatók sora vállalta fel, s folytatja. Szótára, nyelvtana, Buddhista terminológiai kifejezésgyűjteménye tudós nemzedékek kézikönyvéül szolgál.

Saint-Hilaire francia orientalista a Journal des Savant-ban így ír róla:

"Magyarország büszke lehet, hogy ily ritka embert számíthat szülöttje közé, nem kéllem, hogy hazája egykor hálásan és nagylelkűen fog viselkedni emléke iránt..."

Felmerült már sokakban a kérdés, s nem lehet tőle szabadulni, mit tett volna Csoma, ha eléri útja célját, s találkozik az ujugurokkal. Tudósi felkészültségét, alaposságát, elszántságát ismerve feltesszük, hogy tökéletesen elsajátította volna az

ujgur és a mongol nyelvet, behatóan megismerte volna e népek irodalmát, történelmét, s értékes etimológiákat lelt volna, számos nyelvi párhuzamosságra világíthatott volna rá. Korát megelőzve felismerte, hogy a magyar őshazakutatásnak a közép-ázsiai török-tatár népek felé kell fordulnia, rokonaink nyomát itt kell keresni. Kár, hogy már nem tehetett.

Szívében, lelkében magyar volt, a magyarsága gyökereit akarta keleten megjelteni, s honfitársainak felmutatni, ehelyett a világ tudományos porondján aratott babérokat, s tette a magyar nevet ismertté világszerte.

Csoma elindult, hogy az európai tudományosság számára ismeretlen területeket bejárja, feltárja a *'terra incognita'* titkait. Nem lehet elégszer hangsúlyozni érdemeit, a tibetisztika terén elért sikereit. Elkészítette az első tibeti szótárt és nyelvtant, az első eredeti forrásokra támaszkodó Buddha-életrajzot, ismertette az ázsiai filozófia és hitélet alapjául szolgáló buddhizmust. Leírta a Kandzsurt, e több mint 3000 művet tartalmazó buddhista kánont, részletezve az egyes művek tartalmát. Lefordította a buddhista terminológiai szótárt, amely a szanszkrit művek tibetire való fordítását segítette elő. Foglalkozott a tibeti történeti irodalommal, az orvoslással, a kronológiával.

Mint előljáróban mondtam, Csoma nevét méltán és méltón őrzi az utókor. Bizonyítják ezt az ilyen emelkedett ünnepek, melyeknek részesei lehetünk. Azonban, emlékének őrzése nem merül ki évfordulós megemlékezésekben. Magyar műhelyek, magyar kutatók folytatják munkásságát, indulnak léptei nyomán az általa kijelölt úton. Engedtessek meg nekem, hogy itt a teljesség igénye nélkül néhány nevet és témakört említsek ennek megvilágítására.

Ligeti Lajos mintegy száz évvel Csoma után indította meg a rendszeres tibetisztikai kutatásokat. 1931-ben jelenik meg *A jugarok földje* című cikke, s ez fordította ismét az ujugurok felé a magyar tudományosság érdeklődését. Tibeti forrásokat elemezve mutatta be a Csoma kereste jugar népet, azaz a kanszui ujugurokat, s bizonyította, hogy a tibeti szövegekben fontos adatok találhatók Közép-Ázsia történetéről, s így közvetve a magyar őstörténetéről is. 1941–42-ben *Ligeti Lajos* megindította a budapesti egyetemen a tibetisztika oktatását. Ennek eredményeképpen ma már több nemzedék nőtt fel, akik képzett tibetológusként öregbíthik Csoma hazájának hírnevét. Maga *Ligeti* is számos cikkében foglalkozott a tibeti buddhista művekkel, ezek mongóliai továbbélésével. Mélyrehatóan vizsgálta egy 8–10. századi tibeti írásos tibeti-kínai szójegyzék egyes tételeit. Életében utolsóként megjelent vaskos könyve: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* – választ adott a Csoma felvetette kérdésekre. A nemzetközi tibetisztikában *Uray Géza* a korai tibeti történeti források feltárójaként szerzett magának hírnevet. Behatóan foglalkozott az ótibeti történetírás alkotásaival, ezen alkotások nyomaival a kései történetíróknál, a tibeti társadalom és államszervezet kérdéseivel, a Kotan történetére vonatkozó csak tibeti fordításban ránk maradt próféciák egyes történeti

és történeti-földrajzi vonatkozásaival. Áttekintést adott az iszlám előtti közép-ázsiai történelemre vonatkozó tibeti forrásokról, s feltárta a tibeti birodalom 842–848. évi szétesését követően alakult Tarim medencei és kanszu államok tibeti nyelvű oklevél emlékeit. Vizsgálta a nesztorianizmus és manicheizmus 8–10. századi tibeti elterjedésének kérdéseit. A nyelvészeti kutatások területén írás és hangtörténeti munkáit, összehasonlító dialektológiai cikkeit kell kiemelni. *Róna-Tas András* jelentős összehasonlító dialektológiai munkát végzett, s foglalkozott a modern tibeti fonéma- és tonéma-rendszer kialakulásának problémáival. *Kara György* számos könyvet és tanulmányt szentelt a tibeti-ujgur vallási és irodalmi kapcsolatoknak, annak a területnek, amely Csoma célkitűzései között előkelő helyen szerepelt. *Terjék József* behatóan foglalkozott Csoma életének tanulmányozásával, saját kutatásaiban pedig egy, a Csoma által elsőként ismertetett mesesorozat tudományos feldolgozásával, valamint egy korai tibeti szótár tanulságaival ismertette meg a nemzetközi szakmát. *Bethlenfalvy Géza* folytatta a Csoma által elsőként elemzett tibeti buddhista kánon történetének, hagyományozódásának kutatását. Közzétette a Kandzsurgai kiadásának katalógusát, majd egy korai kézíratos kánon verzióját mutatta be, s foglalkozik ezen szövegek hagyományozásának történetére vonatkozó tibeti forrásokkal. Indiai kutatásai során értékes új adatokat tárt a tudós közvélemény elé, jelenleg mint az Indiai Magyar Intézet igazgatója remélhetőleg alkalma van e kutatásait eredménnyel tovább folytatni. *Egyed Alice* a tibeti zenei irodalom feldolgozásának szentelte disszertációját az első egyikeként ezen a területen. Magam egy négy nyelvű buddhista terminológiai szótár mongol részét adtam ki, mely egy csaknem 1000 oldalas könyvet tesz ki. E munka tibeti és szanszkrit részét Csoma dolgozta fel. A nemzetközi szakirodalom igen lelkes értékelésekkel fogadta. *Nagy Zoltán* a tibeti orvoslás szakértőjévé vált, *Szerb János* cikksorozatát írt a 10. század utáni történelem témaköréből, különösen Phagsz-pa láma művei Tibetnek a Mongol birodalomba való bekebelezéséről és a mongol közigazgatás kiépítéséről szóló tanulságaival foglalkozott. *Fehér Judit* a mádhjamika tibeti buddhista iskola egyik alapművének a Nágárdzsuna Mádhjamikakárika-jának tibeti kommentárait elemezte, míg *Horváth Zoltán Sza-székja pandita* *A logika kincsestára* c. kompendiumát és a hozzá tartozó autokommentárt elemezte. *Agócs Tamás* a tibeti filozófia egyik alapművének, a Vadzsrsacedikának szentelte kandidátusi értekezését.

A két évente megrendezésre kerülő nemzetközi *Kőrösi Csoma Szimpózium* állandó színhelye Bécs mellett Budapest, mely otthont s lehetőséget ad a világ tibetistáinak legújabb kutatási eredményeik bemutatására, a problémák megbeszélésére. A helyszín kiválasztása jelzi a magyar tibetisztika elismertségét a tudományos világban.

A magyar tibetisztika nem csupán a nemzetközi porondon lép fel idegen nyelvű tanulmányokkal, előadásokkal. Az utóbbi évek áttörést jelentettek a tibeti irodalom magyar nyelven történő megjelentetésében, a tibetisztika legújabb eredményeinek

megjelentetésében. Hadd említsem itt a budapesti Kőrösi Csoma Társaság *Keletkutatás* c. folyóiratának vonatkozó cikkeit, s a tibeti filozófia és irodalom alapműveinek kiváló magyar fordításait.

Az utánpótlás biztosított. Tehetséges hallgatók tanulnak a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Belső-ázsiai Tanszékének tibeti szakán, ahová évente mintegy 15-20 hallgató nyer felvételt. Néhány évvel ezelőtt megkezdte tevékenységét a Buddhista Főiskola is, melynek szintén Tibet és a tibeti stúdiumok, vallás állnak érdeklődése középpontjában.

Említést kell tennem itt a helyszíni expedíciókról. Ma már egy-egy kutatónk eljut Tibetbe is, az uigurokhoz is, «Csoma vágyott célpontjához», többen Mongóliába. A magyar-mongol nyelvjáráskutató és néprajzi expedíció 1990-től kezdte meg vezetéssel kutatóútjai szervezését, és évi rendszerességgel folytat kutatást Mongóliában. E munka egyik eredménye az a már két kötetet felölelő munka, amely *Őseink nyomán Belső-Ázsiában I-II.* (Szerk. Birtalan Ágnes), címen jelent meg, mintegy jelezve, hogy nem feledjük az ázsiai gyökereket, s ha nem is magyarul beszélő rokonokat, de kulturális kapcsolatokat keresünk. Összefoglalva tehát: a magyar belső-ázsiai kutatás él, helye jelentős a nemzetközi szakirodalomban.

Jó ma magyarnak lenni egy-egy orientalisztikai konferencián, nemcsak Csoma jogán, hanem az általa elindított hagyományból kinőtt iskola képviselőjeként is.

III. TÖRÖKÖK—MAGYAROK

dr. BASKI IMRE

TÖRÖK NEVEK—MAGYAR NEVEK

(Kis török-magyar névazonosítás)

Régóta ismeretes, hogy a magyar nyelv — alapvetően finnugor volta ellenére — igen jelentős számú török elemmel gazdagodott. A török népekkel való szoros és tartós érintkezés során a vadászó-gyűjtőgépítő népből valódi pusztai lovas nomád nép lett. Az életmód átalakulásával együtt járt a szellemi kultúra változása, fejlődése is. A tartós érintkezés, az azonos életkörülmények és az egyező földrajzi környezet sok tekintetben hasonló vonásokat fejlesztett ki a névszerkezetben és a névadási szokások körében is.

Minthogy a személynév-rendszer szerkezeti fejlődése az *egyelemű (ősi) személynévektől* a kételemű (egy öröklődő és egy nem öröklődő névelemből álló) nevekig láthatóan általános törvényszerűségeket követ, az egyes fejlődési fokok részletes összehasonlító elemzésétől e helyen eltekinthetünk. A nyilvánvaló hasonlóság ellenére is kísérlet lehet azonban az ősi török és magyar személynévadási indítékok összevetése különös tekintettel a lexikai egyezésekre.

Mind a török, mind pedig a magyar nép legrégibb személynévei az *ősi névadás* eredményeként jöttek létre. E korszak kezdeteit nem ismerjük és lezárulásának az idejét sem határozhatjuk meg egyértelműen. Nyilvánvaló azonban, hogy a *megkülönböztető nevek* mindkét népnél jórészt az *ősi névadási típus*, illetve szokás alapján keletkeznek mind a mai napig.¹

Ebben a névadási korszakban a magyarok és a törökök társadalmi helyzetüktől függetlenül *egy nevet* viseltek.² E nevet születésükkor vagy röviddel később kapták a környezetüktől a kialakult szokásrend szerint.³ Korabeli történetírók például gyakran beszámolnak arról, hogy egyik vagy másik török uralkodónak mi volt a *gyermekneve*, majd pedig mi lett a felnőttkori, azaz pontosabban a *férfi neve* (törökül: *er at i*).

Az ősi névadási szokások alapján keletkezett nevek mindkét népnél *szónévek* (*beszédés nevek*) voltak, azaz a közösség tagjai számára jelentéssel bírtak. Őseink még hitték a *szó mágikus erejében*. Hitték, hogy az egyén sorsát befolyásolni lehet a nevével. Erre épül mind a török, mind pedig a magyar ősi névadás, amelyre erősen hatott a *sámánizmus* és a *totemizmus*.